

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1939>

Volume 6 Issue 8, p. 483-497, October 2013

19. YÜZYILIN İLK YARISIN'A KADAR İRAN'DA ASKERÎ ALANDA YENİLEŞME HAREKETLERİ*

*MODERNIZATION OF THE IRANIAN ARMY DURING THE FIRST HALF OF
THE 19TH CENTURY*

Dr. Manizheh SADRİ

Islamic Azad University Department of History Shabestar Branch, Iran

Abstract

Modernity Modernization started in Iranian army after wars between Iran and Russia. It seems that Iran was pressing the same purposes as Ottoman Empire was doing in reforming its army Modernization of army was a Consequence of general weakens of army in front Russian army. Like Ottoman Empire, Iran defined its military demands in a frame of multilaterally by army based on the military service. Qajars kings like Ottoman sultans did not only want a developed army for defense, but also for in invasive. They did not only want to repel Russian Constant aggression, but also to take their lands in Afghanistan and Caucasus because, it could recover their legitimacy and their royal power between people.

Military reformation had another relation whit reconstruction in government making new military units would able the king for a basic change in the balance between government defined based on the king an rest of the government including different types of rulers, courtiers, princes, and the cleric. The function of this new system could symbolize a new type for Iran while. It was not clear if this new system could necessarily be more affective than the old

---

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

one. However, its big advantage was to be totally or at least apparently dependent on the king and it was committed only to the country.

Key Words: Military, Qajar, Modernization, Russian, English, French

Öz

İran ordusunda yenileşme İran-Rus savaşlarından sonra başlamıştı. Görünüşe göre İran, ordunun yenilenmesi konusunda Osmanlı İmparatorluğu ile aynı amaçları taşımakta, üstelik yenileşme çabalarının nedenleri de benzeşmekteydi. Her ikisi de özellikle Ruslara karşı aldıkları yenilgileri tersine çevirme kaygısı taşımıştır. Her iki siyasi örgütlenmede de yeniliklerin askeri alanda belirginleştiğini söyleyebiliriz. Kaçar şahları Osmanlı sultanları gibi ordudaki gelişmeyi sadece savunma için değil, aynı zamanda hücum için de istemişlerdir. Rusya'nın amansız baskılarına karşı savunma yapmayı çok istedikleri gibi Afganistan ve Kafkasya'daki topraklarını da geri almayı amaçlamışlardır. Bu, onların yenileşmeye olan inançlarına meşruiyet kazandırmış aynı zamanda saltanatlarını güçlendirmiştir.

Askerî yenilikler son tahlilde merkezileşmeye olanak sağladığı ve devlet yöneticilerinin etkinliğini de arttırdığından daha istekli bir program izlenmesine neden olmuştur. Öte yandan askeri alandaki yenilikler sadece şahın devlet içindeki ağırlığının belirginleşmesine yardım etmemiş aynı zamanda beyler, saray mensupları, diğer büyük makam sahipleri, hanlar ve ulema gibi İran askeri ve siyasi nüfuz sahiplerine karşı da bir denge unsuru olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Askerî alandaki yeni düzenlemeler tayin edici bir örnek olmuştur. Her ne kadar yeni ordunun savaşta eski ordudan daha iyi ve faydalı olacağı ilk zamanlarda belli olmamışsa da onun en büyük ayrıcalığı tamamen şaha bağlı olması ve ülkenin genel güvenliğinin teminatı olarak daha modern ve güçlü hale gelmesi idi.

Anahtar Kelimeler: İran Ordusu, Kaçarlar, yenileşme, Rusya, İngiltere, Fransa

1.1. 19. yy'a Kadar İran Askerî Teşkilatının Genel Görünümü

İran daima düzenli bir orduya ve askerî teşkilata sahip olmuş, İran ordusu en eski devirlerinden beri zamanının en büyük ordularından biri sayılmıştır. İran ordusu daimi ve geçici sipahiler olmak üzere iki gruptan oluşmuştur. *Ahameniş*, *Part* ve *Sasani* hükümdarlarının da maiyetlerinde her zaman daimi bir grup asker bulunmuş ve bu askerler düzenli maaş almıştır. Merkezlerde Satrap nişinler¹ de kuvvet olarak yer almıştır. Savaş olduğunda Satraplar ve vilayet emirleri orduyu padişahın emrine

¹İran'ın eski döneminde ülke 4 Satrap neşine bölünürdü. Her Satrap neşin de küçük vilayetlere bölünür ve padişah bu satraplara hükmederdi. Bkz. Arthur Christensen, *İran der Zaman-ı Sasaniyan*, (Çvr. Reşit Yasemi) Negah, Tahran 2005.

vermiştir. Düzenli piyadeler ve askerî birlikler çiftçiler ve sıradan insanlardan oluşmuştur. Bu birlikler savaş zamanlarında orduya dâhil oldukları halde maaş almamış, ancak ele geçirilen ganimetlerden pay almışlardır².

İran ordusunun Müslüman Araplara yenilmesinden sonra Sasanilerin efsanevî askerleri dağılmıştı. İran ordusundaki güçsüzlük ve zayıflama Moğolların İran'a saldırısına kadar devam etmişti. Zaman zaman bu ordu güçlense de eski gücüne kavuşamamıştı. İlhanlılar döneminde İran'ın gerçekte milli bir ordusu yoktu. Mevcut ordu Safeviler dönemine kadar Moğol askerleri tarafından idare edilmişti. Bu asırda Şah İsmail döneminde düzenli bir ordunun kurulması için ilk adım atılmıştı.

17. yüzyılda Şah Abbas Şerli Kardeşlerin³ tavsiyesiyle Avrupa tarzında düzenli piyade birliklerinin kurulması ilk yenileşme çabaları olarak gösterilmektedir. Bu dönemde ordunun ateşli silahlarla donatılması hız kazanmış ve İran ordusu askerî bakımdan kendi zamanlarının en güçlü orduları sayılan Osmanlı ve Portekiz ordusuna karşı zafer kazanmıştı. Nadir Şah döneminde İran düzenli ordusunda altın bir çağ başlamıştır. Nadir Şah'ın teşebbüsleriyle Fransız ordusu örnek alınarak Tophane'nin kurulması önemli bir aşama sayılmaktadır. Bu tedbirlerin alındığı dönemde İran askerî bakımdan oldukça kuvvetlenmişti. Zendiye Hükümetinin ilk yıllarında yöneticiler arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve ülkedeki iç savaşlar sebebiyle ordu yeniden zayıfladı.

Ağa Muhammed Han, 1780 yılında Kazvin şehrinde Avrupa tarzında bir ordunun teşkili için bir kışla tesis ettirdi. Rus ordusundan atılmış ve İran'a gelmiş olan Karabağlı ve Nahçıvanlı on altı subay yeni ordunun kurulması ve eğitilmesi için görevlendirildi. Cemil Kuzanlu *İran Askerî Tarihi* kitabında Ağa Muhammed Han ve Tebriz Beylerbeyi Ahmed Han'ın askerlerin eğitimi için gayretlerini anlatmakta, şöyle yazmaktadır: "Onların tavassutuyla eksik bir tabur oluşturuldu ancak devam etmedi."⁴

² Bkz. Kave FERRUH, *Sevare Nizam-e Zubde -y Erteşe-e Sasani*, (Çvr. Behnam Muhammed Penah), Sebzhan, İkinci baskı, Tahran 2007.

³ 1598 senesinde *Safavi* Padişahı Şah Abbas 28 kişilik İngiliz heyetiyle görüştü. Aristokrat bir aileden olan Şerli Kardeşler yani *Antony* ve *Robert* bu heyetin başkanlığında idiler. Şerli Kardeşler'e İtalyan tebaasından 24 dil bilen *Angelo* adlı birisi eşlik ediyordu. Bu heyet Şah Abbas'ın idaresinin güçlenmesi ve Avrupalı Hıristiyan ülkelerin Osmanlı aleyhine birleşmesi konusunda özel bir çaba sarf edecekti. Avrupa tarzında askeri eğitim ve ateşli silahlar üretmek için çaba harcadılar. Kaynaklarda bu kişilerin kısa zamanda 5.000 top ve 60.000 tabanca imal edilmesine katkıda bulunduğu kayıtlıdır. Daha sonraki süreçte Şerli Kardeşler, Avrupa'ya elçi olarak atanmalarına karşın kendilerinden istenen verim alınamamış ve kısa süre sonra da çeşitli vesilelerle bu görevlerini bırakmışlardır. Bkz, Abdul' Hüseyin Nevai, *Revabiti Siyasi ve İktisadi der Devre-ı Safavi*, Semt, Tahran 1998.; Roger Mervyn Savory, *İran Esre Safavi*, (Çvr. Kambiz Azizi) Sahar, Tahran 1987. ; Nasrullah Felsefi, *Tarihi Revabiti İran ve Avrupa der Devrey-ı Safavi*, C.1, Tahran; Abdul Rıza Huşeng Mehdevi, *Tarihi Revabiti Hariciye İran*, Emiri Kebir, Tahran 1992.; Anthony Sherley, *Sefer Nameye Beraderan Şerli*, Beh Did, Tahran 1999.

⁴ Jemil Kuzanlu, *Tarih-i Nizam-ı İran*, C. 2, Şirket-i Şujai-i Tahran ,s. 680.

1.2. Fethali Şah ve Abbas Mirza Dönemi (1797-1834)

19. yüzyılın başında İran ordusu *Başkent Birlikleri* ve *Vilayet Birlikleri* olmak üzere çoğu gönüllü ve düzensiz askerlerden oluşan 180.000 kişiden ibaretti. Birinci grup 70.000-75.000 askerden müteşekkil idi. Askerler devlet hazinesinden maaş almış, her zaman şahın maiyetinde bulunmuştur. İkinci grup ise 105.000-110.000 askerden oluşturularak şehzadeler, valiler ve tımar sahipleri tarafından idare edilmiştir. Bunların görevi şehirlerin ve sınırların güvenliğini ve emniyetini sağlamaktı.

Kaçarlar zamanında eğitim görmüş düzenli birlikler -*Boniçe*⁵ kuvvetleri oluşturulmuştu. Boniçe kuvvetlerine her vilayet özel kanunlarla belirli sayıda asker vermişti. Bu kuvvetler devlet harcırahı ile tahsis edilen yabancı subaylar ve İranlı subayların kontrolünde idi.

19. yüzyılın başında İran'daki siyasi aktörler Rusya, Fransa ve İngiltere'nin siyasi rekabetlerinin tesiri altında idi. İran'ın, Rusya savaşını kaybetmesinin ardından Velihaht Abbas Mirza ve Mirza İsa Kaymakam teknolojide geri olurlarsa hiçbir zaman Rusya karşısında ayakta duramayacaklarını anlamışlardı. İran askeri ancak matematik, fizik, kimya, termodinamikten oluşan yeni savaş tekniklerini bildiği takdirde düşmanla mücadele edebilirdi.

Avrupalı yazar, Abbas Mirza'nın Sultan III. Selim'den etkilenmesi hakkında şu bilgileri vermekte, ancak bu konuda kaynak belirtmemektedir: "*Sultan III. Selim Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri yenilikler yapmış, düzenli yaya birlikleri ve Tophane-i Amire'yi (ki Nizâm-ı Cedit adıyla meşhurdu) kurmuştu. O da Sultan III. Selim ile aynı niyette idi, Avrupalı tarzda bir ordu teşkiliyle ülkenin devlet büyüklerine, hakanlara, beylere ve valilere bağlılığını azaltacak, zamanla da bu bağımlılığı tamamen ortadan kaldıracaktı.*"⁶

Biz Abbas Mirza'nın ordunun yenilenmesinde Sultan Selim'den etkilendiğine dair her hangi bir delile sahip değiliz. İki ülkenin askeri durumu ile ilgili benzer sorunlarının olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, iki ülkenin de subaylarının Avrupaî yöntemlere dair bilgisi yoktu ve asker istihdamında eşitlik kurallarına uyulmuyordu. Her iki ülke de Mısır gibi, yabancı subayların istihdamı ve kamu hizmeti düzeni yapılanmasından oluşan nerdeyse benzer çözüm yollarını önde tutmuşlardı.

Abbas Mirza önceleri kaçak Rus subaylarından ordunun eğitimi için faydalanmıştı. Kaçak Rus askerlerine *Bahadırlar* denilmiş, bunlar diğer askerlere oranla iyi ücret almışlardı. İç ayaklamaları bastırmada ya da dini makamlara karşı edilen

⁵Boniçe بَنِیچِه sözcüğü görünüşe göre asıl, kök anlamına gelen *bon* بون kelimesinden türetilmiştir. Bazı kaynaklarda bone kelimesi köylerden alınan verginin ayrıştırma terimi olan *çift* چفت karşılığı kullanılmıştır. Çift ziraat uğraşını tanımlamak için kullanıldığı gibi bir çift inekle sürülebilir veya ekim yapılabilen belirli bir alanı tanımlamak için de kullanılırdı. Özellikle köylerde ziraat alanı tanımlanırken bir çift inek ve bone tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Yine köylerde vergi toplanması su ve toprak üzerinden yapılırdı ve bu vergiye de boniçe adı veriliirdi. Her köydeki bone ve çifte tekabül eden genel vergi oranınca asker alımının gerçekleştirildiği ve bunun neticesinde de köydeki her on kişiden birinin askere alındığı anlaşılmaktadır. Askerlerin ihtiyaçları ve bakım masrafları, hizmetleri süresince devlet tarafından karşılanıyordu fakat ailelerinin geçim masrafları köyde kalanlar tarafından karşılanıyordu. Bkz., Abdullah Mustufi, *Şerh-i Zendegani Men Tarih-i İctimai-i ve İdari-i Dove-re-i Kaçariye.*, Zevvar, 5. basım, c.2, Tahran 2005, ss.69-70.

⁶Stephanie Cronin, *Ceng ve Sulh Der İran Dove-re-i Kaçar ve Peyamedhaye-ı An Der Güzeşte vü Eknun*, Zir Nezer Roksana Farmanfarmaiyan, (Çev: Hasan Afşar), Neşr-ı Ketap, Tahran 2010, s. 94.

isyanlarda onlara daha çok güvenilmişti. Fakat onların askeri planı ilk Fransız heyetinin gelişile ertelenmişti.

19. yüzyıl başında İngilizler ve Fransızlar giriştikleri sömürge mücadelesi doğrultusunda İran'da ortaya çıkmış ve Fethali Şah, Rus saldırılarına karşı anlaşma için İngiltere'ye elini uzatmıştır. Ancak İngiltere ile Rusya'nın ilişkileri iyi olduğundan İngilizler İran'a yardım için ağır şartlar öne sürerek işbirliğinden kaçınmışlardı. Şah, İngiliz hükümeti ile anlaşmazlığa düşmesinden sonra, bütün ümitlerini Fransa'ya Napolyon Bonapart'a yöneltmişti. Fethali Şah'ın Napolyon ile mektuplaşmasından sonra Napolyon da doğu dilleri çevirmeni *Pierre Amédée Jaubert* ve kendi emir subayı *General Romeo*'yu mektuplarla birlikte İran'a göndermişti. Romeo'nun kendi çevirmeni *Outrey* İstanbul, Halep, Musul ve Hamedan, üzerinden 1805 yılında İran'a ulaşmıştı. Ancak 15 gün sonra şüpheli bir biçimde ölmüştü⁷.

Jaubert karşılaştığı birçok sorunun ardından nihayet İran'a ulaşmıştı. *General Gardane* başkanlığındaki Fransız heyetinin İran'a geliş sebeplerinden biri Rusya ile İran savaşının devamını teşvik etmek ve Şehzade Abbas Mirza ile Ruslar aleyhine askeri operasyonlara katılmaktı⁸.

Bir sonraki aşamada Napolyon Bonapart tarafından, Avrupa askerî yapısına uygun olarak düzenli birliklerin eğitimini sağlamak, İranlıların durumlarından haberdar olmak ve Hint yollarına ulaşmak için İran'a bir heyet gönderilmişti. Tüm bu gelişmeler 1807'de imzalanacak 16 maddelik *Finkenstein Anlaşması*'nin yolunu açmıştır⁹. Finkenstein Anlaşması Avrupa siyasi yaşamında ve özellikle çıkarlarına ters düştüğü için İngiltere ve Rusya tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.

Finkenstein Anlaşması bir bakıma Fethali Şah'ın Fransa'yla işbirliği yaparak komşusu olan Rusya ve İngiltere'ye karşı açtığı savaş sayılmıştı. Çünkü Hindistan üzerinde Fransa ile İngiltere arasında sömürge mücadelesi sürmekte ve İran'ın Hindistan üzerinde manevi yönden ağırlığı devam etmekteydi. O zamana kadar Farsça, İran kültürü ve ticareti Hindistan'da çok etkili olmuş, bir bakıma Hindistan, İran'ın fikri yönden sömürgesi sayılmıştır. Hindistan'ın diğer ülkelerle ticareti İran üzerinden gerçekleşmekteydi. Bu nedenle İngiltere'nin çıkarı İran'ın zayıflamasını gerektirmekteydi. Dolayısıyla İran'ın komşularıyla ters düşüp zayıflaması ve sınırlarının daralması için uğraşmıştı. Aynı politikayı Afganistan'da da uygulamıştır. Bu sebeple İngiltere, Fransa'nın İran'la yaklaşmasını kendine yönelik bir tehdit olarak algılamış ve bu yaklaşmayı engellemeye çalışmıştı.

⁷Kont Alfred Garden, *Hatırat Memuriyet-ı Jeneral Garden*, (Çvr. Abbas İkbâl), Negah, Tahran 1983, s. 14.

⁸Çarlz Agost, *Sefername-ı Ogost Bin Tan*, (Çvr. Mansureh Etehâdiye Nezâm Mafi), Tahran Tsz. ss.81-86.

⁹*Rahnema ve Muşekhasat Muahıdat-ı 2 Canib-e İran Ba Sayer Duvel 1807- 1979*, Defter Mutaleat-ı Siyasi ve Beynelmileli, Tahran 1988; Muhammed Javad Meşkûr, *Tarihi İran Zemin ez Ruzgar Bastan Ta Engeraz Kaçariye*, Eşraki, Tahran 2002, s. 329.

Finkenstein Anlaşması'nın altıncı ve yedinci maddeleri askeri konularla ilgiliydi. Altıncı madde "piyade sınıfı, tophane ve istihkâmlarının İran padişah hazretlerinin istediği üzere Avrupa tarzında düzenlenmesi, İran padişahının ihtiyaç duyduğu çöl topları, tüfek ve süngüleri Fransız ve İtalya'nın kral hazretleri tarafından Avrupa fiyatlarıyla sunulması" şeklinde düzenlenmişti. Yedinci madde ise "Fransa ve İtalya'nın kral hazretleri tophane mensubu, mühendis ve piyade birliklerinden ihtiyacı ölçüsünde istediği kadar personeli İran padişah hazretlerinin istekleri olan kalelerin güçlendirilmesi, tophanenin düzenlenmesi ve İran piyade sınıfının Avrupa tarzıyla yenileştirilmesi için İran'a gönderilmesi" hükümlerini içermekteydi¹⁰.

Bu amaçla İran'ın talebi olan, İran asker ve subaylarının eğitim ve öğretimi için tophane, atlı, yaya, top döküm ustalarından oluşan yüksek rütbeli bir askeri grup General Claude Mathieu de Gardane komutasında İran 'a geldi. On dört subay ve rütbeliden oluşan bu heyet bir yıl iki ayda Tahran ve İsfahan'da iki adet top dökme fabrikası kurdu. Askerlere İranlıların pek bilmediği süngüyle savaş tekniği eğitimi verdi¹¹. O zamana dek İran'da tek tip üniforma henüz yoktu. Bu heyet İran piyade, süvari ve tophane destek grupları için Fransız üniforması benzeri üniforma hazırladı; aradaki fark İran'ın siyah deri şapkası idi. Ordu teşkilatının hiyerarşik yapısını Napolyon ordusundaki sistem gibi düzenlemişlerdi.

Yüzbaşı Lami eğitim kışlasına ek olarak cephanelik, barut yapımı, top dökümü için Darü'l-Fünun benzeri bir yeri askeri kışla içinde askeri mühendislere eğitim vermek amacıyla açmıştı. Bu okulun ilk öğrencilerinden birisi de Abbas Mirza idi. Oldukça küçük ve kısa menzilli deve üzerinde taşınan toplar yerine dağ tophanesini kurmuşlardı. Hatta *serbaz* kavramı o dönemden kalmıştır. Çünkü o dönemde normal askerlere Ruslardan taklit edilerek *saldat* denilmekteydi. Bunların birinci grupları Azerbaycan'da meşgul olduklarından yeni düzenle eski düzenin ayrılması için Mirza İsa Kaymakam'ın önerdiği gibi *serbahten* (baş koymak) kelimesinden gelen, yeni düzende yeni bir kavram olan *serbaz* kelimesi kullanılmıştı¹². Fakat Azerbaycan'da askerlere "Serbaz" ve Mazenderan'da "Canbaz" denilmiştir¹³.

19.yy başlarında İran askerlerinin bilgi, dünya görüşü, vücut dayanıklılığı ve becerisi olmadığı gibi silah açısından da hem kalite yönünden hem de sayı bakımından alt seviyede olduğu için yeni ve tek tip silahların alınması konusu dikkate alınmıştı. Bu eksikliği çözmek için İran silah alma konusunu da Finkenstein Anlaşması'na koydurdu. Napolyon alınacak tüfek sayısını 10.000 olarak belirtmişti. Gardane fiiliyatta hiçbir zaman uygulanamayan anlaşmada tüfek sayısını iki katına çıkarmıştı. Fakat

¹⁰Cihangir Kaem Mekami, *Tarihi Tehevulat-ı Siyasi-ı Nezam-ı İran Ez Agaz-ı Kern 11 ta 1301*, 1. Baskı, Metbuat, Tahran 1947, s.19.

¹¹Nasir Farid, *Tahkiki-ı Der Bare-ı Arteşi Şahensahi İran, Mecele-ı Berresihay-ı Tarihi*, C.2, Sayı.II, 1967, s.146.

¹²Seid Nefisi, *Tarih-ı İctimai-y Siyasi-i İran Der Devre Muasir ez Agaz Seltene Kaçarha ta Payan Cenı Nehustin Ba Rusiye*, C.1, Bunyad, Basım 6, Tahran 1987, s.108.

¹³ *Tarih-ı Arteş Nevin İran, Behşi Nehust ez Sal-ı 1300-1320*, Muceled Yekum, Setad-i Buzurg Erteştatan İdar-ı Sevum. s.10.

antlaşmanın bu maddesinin uygulanması mesafenin uzunluğundan dolayı aylarca gecikeceği için top ve tüfek yapımını İran'da gerçekleştirmeye karar vermişlerdi¹⁴.

Böylece İran askeriyesinin Avrupa tarzında düzenlenmesinin temeli bu tarihte atılmış oldu. Daha doğrusu sonraki dönemlerde oluşturulan askeri düzenlemeler bu temel üzerine kurulmuştur. Kerporter, başka askeri gruplarla beraber bazı subay ve şahın rütbeli subaylarının eğitim almak ve deneyim kazanmak için Hindistan'a gittiklerini söyler ve seçilen adayların İngilizce eğitim aldığını belirtir¹⁵.

İran'da Fransız heyetin yaptığı yeniliklere karşı çıkan daha çok kabilelerden ve göçebelerden oluşan muhalifler ortaya çıkmıştı. Bunlar cehalet ve tutuculuklarından kaynaklanan sebeplerle yeni düzeni kabul etmemişler; ne Hıristiyan subayların eğitiminden geçmek ne de yeni üniformayı giymek istemişlerdi. Özellikle de fanatikler bu kıyafette olan kısa ve dar pantolonlar giymeyi reddetmiş yerine sırtı tamamen kaplayan geleneksel, uzun *kaba'*yı tercih etmişlerdi. Piyade ve süvari eğitimini vakit kaybı olarak görmüşlerdi. İran süvari birlik komutanlarından bazıları da bu eğitimi kabul etmemişti¹⁶.

Birinci Kaymakam'ın karşıtı olan şehzadeler ve vezirler, Abbas Mirza ve onun veziri Mirza Bozorg eliyle gerçekleştirilen yeniliklere engel olmaya çalışmışlardı. Bu karşıtların önde gelen isimlerinden biri Muhammed Ali Mirza Devletşah'dı. Çünkü kendisi şahın büyük oğlu olmasına rağmen veliahtlıktan mahrum edildiği için Abbas Mirza'ya karşı büyük bir kin beslemişti¹⁷.

Savaş sonucunda ortaya çıkan malî sorunların çeşitli sebepleri vardı. On yıl süren savaş hazineyi boşaltmış ve Abbas Mirza'nın birikimini bitirmiş, Fethali Şah'ın da Abbas Mirza'ya destekte bulunmaması malî durumu daha da kötüleştirmişti. Abbas Mirza'nın bütün hazinesi İran ve Rus savaşlarında harcanmıştı¹⁸. Kafkasya ve gelişmiş şehirlerin İran'ın elinden çıkması, vergi toplayan memurların da bu olaylardan faydalanarak topladıkları bu parayı hazineye vermemeleri var olan sorunları daha da artırmıştı. Tüm bu sorunlara ek olarak Veliaht Abbas Mirza da başka eyaletlerden yardım gelmemesi üzerine halktan topladığı vergileri artırma yoluna gitmişti. Bu durumun halk üzerindeki olumsuz etkisi savaştaki zarardan daha az değildi.

Ruslarla yapılan savaşlarda peş peşe alınan yenilgiler ve reform programındaki beceriksizlikler yüzünden şehzade fiziksel ve ruhsal olarak çökmüştü. Fransız ve İngiliz subaylarının savaşın en hassas döneminde yardım etmemeleri, şehzadenin yabancı subaylara kırgınlığına ve reform hareketine olan inanç ve heyecanını

¹⁴Abdul Hüseyin Nevai-1, *İran ve Cihan ez Kaçariye Ta Payan-i Ahd-i Naseri*, C.2, 1.Baskı, Humâ, Tahran 1990, s.132.

¹⁵Ferid, *a.g.e*, s 147, be nekl ez Kırter

¹⁶Nevai-I, *a.g.e*. s.131 be nekl ez yaddaştaye Trezel

¹⁷Mehbubi, *a.g.e*. s.115, be nekl ez İkbâl

¹⁸Ali Akber Bina, *Tarihi Siyasi ve Diplomasi İran*, C.I, 4.Baskı, Daneşgah, Tahran 1969. s. 183.

yitirmesine ve ümitsizliğe düşmesine sebep olmuştu. Alınan yenilgiler ve başarısızlık sonucu halk da kısa bir süre sonra reform hareketlerine karşı çıkmaya başlamıştı. Askerlerin çoğunluğunun kabile, göçebe, köylülerden oluşmasının getirdiği cahillik reform için büyük bir engel oluşturmaktaydı. Çeşitli programların olması da reform programının başarısızlığına etki etmişti.

Kabile ve göçebe engellerine ek olarak bir taraftan da Ruslar tophanenin kurulmasının ileriki savaşlarda kendilerine karşı kullanılacağı ve kendilerinin ilerlemesine engel olacağı endişesiyle panik içinde idiler. Ayrıca İngilizler de İran askerlerinin bu topları kullanarak Napolyon'un yardımı ve kışkırtmasıyla Hindistan sınırına yaklaşmasından çekinmişlerdi. Bu nedenlerle her iki devletin temsilcileri tophane fabrikasının kurulmasında engel olmak istemişti. İngiltere'nin açık ve gizli memurları İsfahan'da çok sayıda bulunduğu için fabrikalarda kargaşa yaratmış, bu konuda Ruslardan daha avantajlı durumda olmuşlardı. İngiltere'nin siyasetine sempati duyan kişiler bazen açık bir biçimde tophane ve silah fabrikası işçilerine para vererek kargaşa çıkarmışlardı¹⁹.

Bu dönemdeki İngiliz siyaseti, başbakan Lord Palmerstone'un İran'daki İngiltere büyükelçisi Mack Napel'e yazdığı mektupta ortaya çıkmaktadır. Bu mektupta, "İran bilmelidir ki İngiltere İran'ın güçlenmesini kendi sağlığı için istiyor ve İran bundan başka bir şey düşünürse, aynı ilişkiyi Afganlılarla sürdürecektir ve İranlıların düşkün ve perişan olmasını isteyecektir."²⁰ ifadeleri yer almaktadır.

İngilizler bazen tehdit bazen de çeşitli vaatlerle Fransız ordusunun İran'dan çıkmasını istemişti. İngilizler İran'ı askerî harekâtla ve Ali Murat Han-ı Zend'in oğlu Muhammed Ali Han'ı İran padişahlığına getirmekle tehdit etmiş, hatta gözdağı olsun diye onu Deken'den Bombay'ye getirmişlerdi²¹. İngilizlerin İran makamlarına verdikleri hediyeler de Fransızların İran 'ı terk etmelerinde etkili olmuştur.

Finkenstein Anlaşması'nın üzerinden çok geçmeden Avrupa'daki siyaset değişmiş ve Napolyon ile Rus Çarı Aleksander, Tilsit'de görüşüp 1807'de *Tilsit Anlaşması*'nı imzalamışlardı. Bu anlaşmayla Fransa ve Rusya'nın birlikte hareket etmesi, İran ve çıkarlarından bahsedilmemesi, Fethali Şah'ın endişelenmesine sebep olmuştu. Bu anlaşmanın ardından Napolyon Hindistan'a saldırmaktan vazgeçerek Portekiz ve İspanya'ya yönelmişti. Fransız heyet iki yıl üç ay boyunca İran'da teklifsiz kalmıştı. Bu arada İngilizlerin kışkırtmaları ve yaptıkları işler etkili olmuş ve Şah İngiliz heyetinin İran'a gelmesini kabul etmişti. Bu suretle Fransız subayları İran ordusunun eğitim ve öğretiminden el çekmek zorunda kalmış, İran topraklarını terk etmiş ve kendi yerlerini İngiliz subaylarına devretmişti²².

Fransız sistemiyle oluşturulan İran'ın yeni ordusu politikalarının değişmesi ve İngiltere ile rekabet içinde olunması yüzünden başsız kalmıştı. Esasında bu yeni ordu

¹⁹İsmail Rain, *Hukuk Begiran İngiliz Der İran*, Ilmi, Tahran 1994. s. 206.

²⁰Ademiyet Feridun, *Emir-i Kebir ve İran*, Harezmî, Tehran 1983. s. 637.

²¹Kaim Mekami, *a.g.e.*, s.28.

²²Bkz: Yehya Zöka-ı, *Ardeş-ı Şahensahi İran ez Kuruş ta Pehlevi*, Farheng ve Huner, Tahran 1974.

sebebiyle başlayan savaşlar devam etmekte idi. 1809 tarihinde General Gordon heyetinin İran'dan ayrılmasıyla Sir Harford Jones başkanlığındaki İngiliz elçileri heyeti Tahran'a gelmişti. Bu yolculukta elçilerin yanı sıra asker ve bir grup subay da bulunmakta idi. Sir Harford Jones İngiliz hükümetini temsilen İran'la anlaşma yapmaya yetkili kılınmıştı. Bu anlaşmanın amacı o güne kadar Fransa'nın İran'da olmasından dolayı ertelenen İngiliz çıkarlarının güçlendirip devamını sağlamaktı²³.

Bu heyet, 1809'da İran'la ilk önce geçici bir anlaşma ve 1812 yılında da kalıcı bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmanın üçüncü maddesi gereğince *ne zaman İran başka bir devletle savaşa girerse, İngiltere kendi gücü kadar askeri öğretmeni İran ordusunun eğitimi için İran'a gönderecekti*²⁴. Ancak bu anlaşma henüz imzalanmadan İngiltere; bir grup subay, mühendis, çavuş ve otuz kişiye mühimmat ve silahla birlikte İran'a göndermişti.

Sir Percy Sykes, İngiliz heyeti gelmeden önce İran ordusunun durumunu şöyle anlatmaktadır: *"İran askerleri çok aktif, enerjik, güçlü, kuvvetli ve dayanıklılar. Yorgunluk ve yoksunluk karşısında çok dayanıklılar. Çok ileri seviyede zekâyâ sahipler. Öyle görünüyor ki askeri bir hayat sürme yeteneği ile donanmışlardı. İnce bir giysi ve az miktarda azıkla ve hatta yetersiz bir maaşla psikolojileri bozulmadan günde 24 mil yol kat edebilirler.*^{25"}

1834'de Fethali Şah, Kaçar devrinde İran ordusunu yeniden hak ettiği iyi durumuna ulaştırmıştı. Sir John Malcolm bu durumu şöyle anlatmaktadır: *"Çeşitli kabilelerden toplanan birçok atlı ve düzensiz bir vaziyetteki göçebe kitleler kabilelerinin liderliği altında idi. Bu şekilde her şehir ve bölge kendi askeri gücünü -düzensiz de olsa- topluyordu. Buna ek olarak İran ordusu, tek tip üniformalı ve eğitilmiş ayrıca Avrupa orduları gibi modern silahları ve tophanesi olan bir piyade birliğine sahipti.*^{26"}

İngiliz heyeti Tebriz'de Fransızların başlattığı işlerinin devamını sağlamış, asker alımına ve askerlerin eğitime devam etmişti. Çalışmalar tophane bölümünden başlamış, İngiliz tüfek ve kılıçları Fransızlarınkinin yerini almıştı. Fransız üniformasına benzeyen İran üniformasını İngiliz üniformasına benzetme çabasıyla bazı değişiklikler yapmaya çalışmışlardı. Mevcut üniformanın üst kısmı Fransız tarzı ve alt kısmı da İran kıyafeti idi. Yani çok geniş şalvar ve deri şapka. İngilizler tıraş olmayı zorunlu hale getirmişti. Sakal bırakma izni sadece subaylara verilmiş, askerler eskiden olduğu gibi saçlarını kazıtmak zorunda bırakılmıştı²⁷.

²³Kaim Mekami, *a.g.e.*, s.32.

²⁴Seid Nefisi, *Tarih-i İctimai-y Siyasi-i İran Der Devre Muasir ez Ağaz Seltenet Kaçarha Ta Payan Cenü Nehustin Ba Rusiye*, C.2, Bunyad, Tahran 1985, s.216-221. ;L ambton, Ann Katharine Swynford, *İran-e Esre-e kacar*, (Çvr: Simin Fesihî), cavidan, Tahran 1996, s.47;Bkz: Morier, *Second Joumey Throgh Persi, Armenia and Asia Minor to Constantinople Between the year 1810 and 1816*, London 1818,pp.212ff.

²⁵Sir Persy Sykes, *Tarih-i İran*, (Çvr. Fahreddin Muhammad Taki-ı Fahr Dai-ı Gilani, C.2, Dünya-yi Kitap, Tahran 1987, s.495.

²⁶Bkz: Sir John, Malcolm, *Tarihi Kamel-i İran*, (Çvr. Mirza İsmail Heyret), Efsun, Tahran 2001, s.783.

²⁷Cronin, *a.g.e.*, s.98.

İran reformunun en önemli sıkıntısı Avrupa diplomasisine olan güvensizlikti ve bu durum yapılan anlaşmaları da etkilemekte idi. İran, reformu gerçekleştirmek için yeterli kaynağa sahip değildi. İngilizler 1810 yılında anlaşma şartlarına uyararak Abbas Mirza'ya mali yardımda bulunmuşlardı. Bu paranın büyük bir miktarı yeni oluşumlara harcanmış ancak eğitim, donanım, maaş ödemeleri fazla masraflı olduğu için İngiliz yardımına rağmen mali sorunlar çözülememiş, daha da artmıştı. Diğer taraftan reformun kendisi de muhalefetle karşı karşıya kalmıştı. Halk hatta askerler bile bu yeni Avrupa tarzı kıyafetleri beğenmemiş, diğer taraftan da mollalar “Müslüman olmayanların peşinden gitmek Peygamberin sünnetine aykırıdır ve ihanet sayılır” diye fetva vermişlerdi. Siyasî düşmanlar da bu muhalefetten ve hoşnutsuzluktan yararlanmayı bilmişlerdi. Fakat reform taraftarları, dini içerikli saldırılara karşı Şia mezhebinin yeniliklerle ilgili öngörülerinden örnekler vererek yapılan reformları savunmaya çalışmışlardı.

İngiliz subaylarının gelişi İran ordusunda büyük bir değişiklik yaratmamıştı. Gerçi 1812 yılına kadar yaklaşık 13.000 kadar piyade, atlı ve topçu oluşturmuşlar hatta İranlılar bu sayede Rus savaşında Aras ırmağı yakınlarında *Sultanabad* güçlerini yenebilmiş fakat *Aslandüz Savaşı*'nda Ruslara karşı çok ağır bir yenilgi almışlardı. İngilizlerin İran üzerindeki hassasiyeti Napolyon'un 1815 *Waterloo Savaşı*'ndaki yenilgisiyle azalmış ve İngiliz heyeti İran'ı terk etmişti.

Genel olarak İngiltere İran'da yaptığı yeniliklerin faydalı olmasına taraftar değildi. İngilizlerin asıl amacı büyük güçlü devletlerin İran üzerindeki etkisini engellemek ve İran'ın içişlerine müdahale ederek Hindistan sınırlarını korumaktı. 1812 yılındaki İran ve Rus savaşları devam ederken Rusya ile İngiltere arasında yapılan anlaşma sonrası İngiltere'nin İran ordusunda görevli subaylarının görev yerlerini terk etmelerini ve Rusya'ya karşı yapılan operasyona katılmamalarını emretmesi buna kanıt olarak gösterilebilir. İngiliz subaylarının savaştan çekilmesi üzerine İran ordusu Kafkas cephesinde hızla bozguna uğramış ve savaş bitince yapılan *Gülistan Anlaşması* (1813) sonrası İngiliz subayları İran topraklarını terk etmişlerdi. Ancak iki devlet arasındaki anlaşma gereği İngiltere'nin askeri heyet gönderme yetkisi onu avantajlı kılmış ve İngilizler bu maddeyi *Herat Olayı*'nda²⁸ uygulamıştı.

Avrupalıların kendi aralarındaki rekabet ve çekişmeler sayesinde İran yaptığı reformlarda İngiliz ve Fransız kuvvetlerinden yararlanabilmiş ancak Avrupalı devletler siyasî, askerî ve diplomatik çıkarlarını ön planda tuttıkları için onların isteklerinin, ihtiyaçlarının ve Avrupa genel durumunun değişmesiyle İran'daki

²⁸Herat her zaman İran'ın bir parçası olmakla birlikte, 19 yüzyılda İran-Rus savaşlarını fırsat bilerek İngilizler - Hindistan'ı savunmak için- Herat bölgesini İran'dan ayırmaya çalışmışlardı. Bu durumu engellemek için 1833 yılında Abbas Mirza kendi oğlu Muhammed Mirza ve Mirza Ebulkasım Han Kaymakam'ı 15 bin askerle Herat'a gönderdi. Fakat bu hassas zamanda Abbas Mirza aniden vefat etti ve Muhammed Mirza ablukayı kaldırmak zorunda kaldı. Bu olayın ardından Herat üzerindeki İran'ın egemenliğini tekrar ihya etmek için Herat'a 1838 ve 1856 yıllarında iki kez daha ordu sevk edildi ve tam zafer kazanacağı zaman İngilizlerin hileleri yüzünden abluka kaldırıldı ve 1856'da Paris Antlaşması'nı İngilizlerle yapmak zorunda kaldılar. Bkz: Menseh İtiyadiye Nizam Mafi, *Mecmuayı Makale: Goşehayi ez Revabiti Hariciye İran (1200- 1280H)* Siyamek, Tahran 2001; Gulam Hüseyini Efelu'l Mülk, *Efzeu'l Tavarikh*, be Küşeşe Menseh İtiyadiye Nizam Mafi ve Sirus Sedvendiyân, Neşre Tarih, Tahran; *Esnadi az Revabet İran ve İngiliz der Ahde Muhammed Şahı Kaçar*, be Küşeşe Mina Zahiri Nejat, Vezaret Umure Harece, Tahran 2002.

politikaları da değişmişti²⁹. Gelen askerî heyetler kendi siyasi çıkarlarını ön planda tutmuştu.

Abbas Mirza Avrupalı subayların ferdî olarak istihdamına devam etmişti. Bu yabancı subaylar İran askerlerinin eğitiminden sorumluydular ancak genel olarak askeri becerilerine dair şüpheler mevcut idi. Çünkü bu subaylardan sadece birkaçı etkili olabilmiş, çoğunluğunun ise İran ordusunun gelişmesine bir yardımı dokunmamıştı.

İngiliz subaylarının İran'dan ayrılmasından sonra Abbas Mirza ordudaki eğitim ve düzenleme çalışmalarına devam etmiş ve İran ordusu tekrar düzene girip güçlenmişti. Öyle ki Osmanlılarla yapılan savaşta İran galip gelebilmişti. 1833 tarihinde nispeten eşit şartlarla imzalanan *Kasr-ı Şirin (Arzinet'l Rum) Anlaşması* bu düzenli kuvvetlerin sayesinde gerçekleşmişti.

Abbas Mirza 1830'da bir kez daha İngiltere'den yardım istemiş İngiltere de Rusya'nın Hindistan'a saldırı ihtimali bulunduğu için ikinci askerî heyetini Hindistan üzerinden İran'a göndermişti. Bu heyet sekiz subay, dört çavuş ve bir eczacıdan oluşmakta idi. Bu heyetin komutanlığını Bengal'in Doğu Hindistan Şirketi personelinden *Albay Pasmor* yapmıştı³⁰. Bu heyet henüz faaliyete geçmeden İran reformunun mimarı Abbas Mirza vefat etmiş, kısa bir süre sonra Fethali Şah da hayatını kaybetmişti. Bu durumdan faydalanan heyetin ilk işi İran'daki iktidarı yavaş yavaş Muhammed Şah'ın (1834-1848) eline geçmesini sağlamak olmuştur. Bu amaçla Muhammed Şah'a karşı saltanat iddiasında olanlara ve kriz çıkarabilecek kişilere baskı uygulanmıştı. Daha sonra İngiliz subaylar asker alımı ve eğitim işlerine başlamıştı.

1.3. Muhammed Şah Dönemi (1834-1848)

İngiliz subaylarından biri olan *Stewart*, 26 Nisan 1836 tarihinde İngiliz bakanı Mr. Ellis'e gönderdiği raporda İran ordusunun durumuna dair şunları yazmaktadır: "*İran askerlerinin toplam sayısı 100.750 kişidir. Bunlardan 39.000'i muvazzaflı ve düzenli piyade sınıfı, 200 süvari sınıfı, 1.550 topçu sınıfı, muvazzaflı olmayan 20.000 tüfekçi ve 40.000 süvari. Bu orduyu finanse etmek içinse 640.000 lira civarında bir paraya ihtiyaç bulunmaktadır. Halen ordunun askeri birlikleri Tahran, Azerbaycan, Irak-ı acem, Fars, Horasan, Kirmanşahan eyaletlerinden sağlanıyor. Tahran'da yerleşik olan saltanatın koruyuculuğunu yapan dört alay son zamanlarda iyi maaş ve düzenli kıyafet alıyordu. Onların silah ekipmanları tatmin edecek düzeyde değil. Fakat silah cephaneliği işçilerin yardımıyla kullanılacak hale getirilebilir. Onların üç tanesi Azerbaycan'dan dördüncü alay da kaçak Rus*

²⁹Diğer kaynaklarda belirtilmese de Cemil Kozanlı kitabında 1822 yılında iki Rus askeri danışmanın istihdamından bahseder. Kuzanlı, C. 2, a.g.e, s.819.

³⁰Cronin, a.g.e, s.103.

askerlerinden oluşmaktadır. Dikkatli bakıldığında askeri törenlerde ne askeri bir eğitim aldıkları ne de yeni düzenle alakalarının olduğu göze çarpmaktadır.³¹”

Bu raporda ayrıca İran subay ve askerlerinin disiplinsizliğinden, halka yaptıkları eziyetlerden, maaşlarını zamanında alamadıklarından ve özellikle topçu sınıfındaki askerlere tanınan aile ziyaretleri ve tarım işleri için aldıkları uzun süreli izinlerden ve subayların sorumsuz davranışlarından bahsedilmektedir³².

İngilizler Muhammed Şah'ın iktidara geçmesi için büyük çaba sarf etmelerine rağmen siyasî durum istedikleri şekilde gelişmemiştir. Bir taraftan Rus etkisi Tahran'da artmış, diğer taraftan Muhammed Şah İran'ın Herat ile ilgili iddiasında çok kararlı bir tutum almıştır. İran'ın Herat'ı hâkimiyetine alma konusundaki çabalarının bir devamı olarak şehri abluka altına alması İngiltere'nin Hindistan'daki politikasına büyük zarar verebileceğinden İngiltere olaya müdahale etmiştir. Bu yüzden İngilizler kendi çıkarları doğrultusunda İran askerî yenileşmesine katkıda bulunmak veya daha doğru ifadeyle inisiyatifini ellerine almak için diyalog arayışına girişmişler ve bu konuda da başarılı olarak 1830 yılında bir askerî heyetin İran'a gitmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır³³. Bu anlaşma çerçevesinde daha sonraki yıllarda da İngiliz askerî heyetleri İran'a gelecek ve askeri alandaki yeniliklere katkıda bulunacaktır³⁴.

Muhammed Şah ilk saldırısında babasının vefatı yüzünden başarılı olamamış ancak saltanatın başına geçtikten sonra tekrar Herat'ı almayı düşünmüştü. Fakat Hindistan savunması için hendek görevi gören Herat'ı fethetmek İngiliz çıkarlarına ters düşmekteydi. Muhammed Şahın 1837'de Herat'a saldırısı, İngiliz koruması altında olan Ağa Muhammed Han Mehallati'nin³⁵ isyanıyla başarısız olmuştu. Bu gelişme İran-İngiliz diplomatik ve siyasî ilişkilerinin kopması ve İngiliz subaylarının İran'ı terk etmesiyle sonuçlanmıştı.

Bu gelişmelerden sonra Muhammed Şah, *Sir John Mc Neil*'in yaptığı kışkırtma ve tahriklerden duydukları rahatsızlığı belirtmek için bir elçiyi İngiltere'ye göndermişti. *Mirza Hüseyin Han Acudan Başı* (Nizamü'd-devle) isimli İran elçisi, Paris'e de giderek İran ordusuna Avrupa tarzı eğitim ve öğretim verecek subayların gönderilmesi ve bir miktar silah alımı için Fransa ile görüşmelerde bulunmuştu. Sonunda Fransız hükümeti bir grup subayın İran'a gönderilmesini onayladı. Bir komutan, üç tophane subayı, iki süvari subayı, beş piyade subayı olmak üzere toplam on bir kişiden oluşan grup 1839 yılında Tebriz'e geldi fakat bu grubun gelişi ve faaliyetlerine başlaması İngiliz ve Rusların sert tepkisine yol açtı. Fransız askerî heyeti İngiliz ve Rusların hile ve baltalamaları yüzünden tek bir askerin bile eğitiminde etkili olmadan dört yıl işsizlik ve avarelik sonrası Fransa'ya döndüler³⁶.

³¹Stewart, *a.g.e.*, ss.128-131.

³²*a.g.e.*, s.132.

³³*Tarih-i Ardeş Nevin İran*, *a.g.e.*, s.19.

³⁴*a.g.e.*, s.21.

³⁵Detaylı bilgi için bkz: Hamid Algar, *Şureşe Âkâhân Mehellati ve Çend Mekal-i Digger*, (Çvr. Abulkasim Siri), 1.Baskı, Tus, Tahran 1991.

³⁶*Tarih-i Ardeş Nevin İran*, *a.g.e.*, ss.22-23.

Stephan Cronin bu Fransız grubun beceriksizliğinde yukarda belirtilen nedenlerin dışında İran hazinesinin boş olmasının da etkili olduğunu belirtir ve “*bunlar rütbeli ya da alt seviyedeki subaylardan oluşuyordu ve içlerinden bazıları da Napolyon’ a hizmet vermiş yaşlı subaylardı*” tespitinde bulunur³⁷.

1838 yılında Muhammed Şah zamanında İran’a seyahatte bulunan Aleksis Sultikof, Hacı Mirza Ağası ile bir görüşme yapmış ve vezirin top dökümüne meraklı olmasına ve askerî yenileşme konusunda çaba sarf etmesine karşın Tahran’daki cephaneliğin üç top ve birkaç kırık tüfekten ibaret olduğu gözleminde bulunmuştu. Fakat hemen aynı tarihlerde İran elçisi İngiltere kralına İran’daki mühimmatın “*Vovoliç*” cephanesinden bulunan silahlardan bin kat fazla demesine engel olmamıştı³⁸.

Gerçek şu ki tüm çabalara rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısında İran ordusunda esaslı bir değişikliğin olduğunu söyleme imkânı pek görünmemektedir. Yunus Parsa Bonap, Hacı Mirza Ağası sadrazamlığı döneminde İran ordusunun tamamen dağınık ve perişan bir hale geldiğini, öyle ki 1847 yılında (Mehmet Şahın vefat yılı) İran’daki kuvvetlerin sayısı 2.000 kişiye ulaşmadığını ve süvari kuvvetlerden geriye sadece isimlerinin kaldığını yazmaktadır. Bu şartlara rağmen zamanın büyük sömürgeci kuvvetlerin İran’ı Afrika ve Doğu Asya ülkeleri gibi sömürgeleştirip kendi ülkelerine katamamaları kendi aralarındaki çekişmeden ve İran halkının dış güçlere karşı direnci ve mücadelesinden kaynaklanmıştır³⁹.

Sonuç

İran’da olan yenileşme hareketleri İran-Rus savaşlarında aşikâr olan zaaftan sonra başlamıştı. Fakat birçok sorunlarla karşılaşıl asıl ve ilk amacından uzaklaşmıştır. Bu mesele birçok nedenlerden kaynaklanıyordu. Mesela: Rus-İngiliz devletlerinin sabotajlarından, bazı şehzadelerin muhalefetleri, İran’da olan Rus-İngiliz faktörleri, Fethali Şah’ın cimriliği ve saire. Fakat en önemlisi yenileşmede olan yöntemlerdir. İranlılar bu dönemde teknoloji konusunda Ruslardan geride olmalarına rağmen daha Ağa Muhammed Han’ın Kafkas bölgelerinde olan başarılarından ve Nadir Şah’ın Hindistan fetihlerinden uzun zaman geçmemiştir.

Bu dönemde olan yenileşmelerde ortak askerî üniforma konusunda birçok çaba sarf olundu. Üniformalar önce Fransa askerî kıyafeti üzere hazırlandı. Fransa heyetinin İran’dan ayrılmasıyla İngiltere heyeti askerî düzenlemeler için İran’a geldi. Bu heyet yenileşme konusunda temel adımlar yerine üniformaları değiştirmeye kalkıştı. Kıyafetler İngiliz askerî üniforması şeklinde yapıldığı için bu üniformalar İran halkının yöresel kültürüne aykırı idi. Bu bakımdan birçok sorunlara sebep oldu. Ayrıca bu sıkı üniformalar İran coğrafyasının hava durumuna uygun değildi.

³⁷Cronin, a.g.e, s.105.

³⁸Aksys Svlytkuf, *Musafiret be İran*, (Çev. Muhsin Seba), Bungah tercume ve Neşri-ı Kitap, Tahran 1957, s. 88.

³⁹Yunus Parsa Bunab, *Tarihi Siyasi-ı Arteş-i İran*, Vaşinktun 1984. s.12.

Bu dönemde yapılan askerî yenilikler de İran ordusunun zayıf noktalarında reform yerine sadece görünümdeki değişiklikler biçiminde oldu. Bu yenileştirmelerde İran askerinin yeteneklerini görmezden gelmişlerdir. Bu yüzden askerî alanda yenileşme hareketleri faydalı olmadığı gibi zararlı olmuştur ve İran askerinin Rus savaşlarında yenilmesine sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Âdemiyet Feridun, *Emîr Kebîr ve İran*, Harezmi, 7. baskı, Tahran 1983.
- Algar Hamid, *Şureşe Âğâhân Mehellati ve Çend Mekal-i Digger*, (Çvr. Abulkasim Siri), 1.Baskı, Tus, Tahran 1991.
- Agost Çarlz, *Sefer name-ı Ogost Bin Tan*, (Çvr. Mansureh Etehadiye Nezam Mafi), Tahran Tsz.
- Bina Ali Akber, *Tarihi Siyasi ve Diplomasi İran*, C.I, 4.Baskı, Daneşgah, Tahran 1969.
- Christensen Arthur, *İran der Zaman Sasaniyan*, (Çvr. Reşit Yasemi) Negah, Tahran 2005.
- Cronin Stephanie, *Ceng ve Sulh Der İran Dorey-i Kaçar ve Peyamedhaye-ı An Der Güzeşte ve Eknun*, Zir Nezer Roksana Farman farmaiyan, (Çev: Hasan Afşar), Neşr-ı Ketap, çap1, Tahran 2010.
- Efzelu'l Mülk Kulam Hüseyini, *Efzeu'l Tavarikh*, be Küşeşe Mensureh İtihadıye Nizam Mafi ve Sirius Sedvendiyan, Neşre Tarih, Tahran.
- Esnadi az Revabet İran ve İngiliz der Ahde Muhammed Şahu Kaçar, be Küşeşe Mina Zahiri Nejat, Vezaret Umure Harece, Tahran 2002.
- Farid Nasir, *Tahkiki-ı Der Bare-ı Arteşi Şahenşahi İran, Meele-ı Berresihay-ı Tarihi*, C.2, Sayı.II, 1967.
- Felsefi Nasrullah, *Tarihi Revabiti İran ve Avrupa der Devrey-ı Safavi*,C.1, Tahran
- FERRUH Kave, *Sevare Nizam-e Zubde -y Erteşe-e Sasani*, (Çvr. Behnam Muhammed Penah),Sebzan, İkinci baskı, Tahran 2007.
- Garden Kont Alfred, *Hatırat Memuriyet-ı Jeneral Garden*,(Çvr. Abbas İkbâl), Negah, Tahran 1983.
- Huşeng Mehdevi Abdul Riza, *Tarihi Revabiti Hariciye İran*, Emiri Kebir, Tahran 1992.
- İtihadıye Nizâm Mâfi Mensureh, *Mecmuayı Makale: Goşehayi ez Revabiti Hariciye İran (1200- 1280H)* Siyamek, Tahran 2001.
- Kaem Mekami Cihângir, *Tarihi Tehevulat-ı Siyasi-ı Nezam-ı İran ez Agaz-ı Kern 11 ta 1301*, 1. Baskı, Metbuat, Tahran 1947.
- Kuzanlu Jemil, *Tarih-i Nizam-ı İran*, C. 2, Şerket-i Şujai-i Tahran 1999.
- Malcom, John, *Târîh-i İrân I*, çev. Mirza İsmail Hayret, Senâî, Tehran 2001.
- Meşkûr Muhammed Javad, *Tarihi İran Zemin Ez Ruzgar Bastan Ta Engeraz Kaçariy-e*, 3. Basım, Eşraki, Tahran 2002.

- Morier James, *Second Journey through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople Between the year 1810 and 1816*, London 1818.
- Mustufi Abdullah, *Şerh-i Zendegani Men Tarih-i İctimai-i ve İdari-i Dore-i Kaçariye,, Zevvar*, 5. basım, c.2, Tahran 2005.
- Nefisi Seid, *Tarih-ı İctimai-y Siyasi-i İran Der Devre Muâsir ez Âgâz Seltenet Kaçarha ta Payan Cem Nehustin Ba Rusiye*, C.1, Bunyad, Basım 6, Tahran 1987.
- Nefisi Seid, *Tarih-ı İctimai-y Siyasi-i İran Der Devre Muâsir ez Âgâz Seltenet Kaçarha ta Payan Cem Nehustin Ba Rusiye*, C.2, Bunyad, 5. Basım, Tahran 1985.
- Nevai-ı Abdul Hüseyin, *İran ve Cihan ez Kaçariye Ta Payan-i Ahd-i Naseri*, C.2, 1. Baskı, Humâ, Tahran 1990.
- Nevai-ı Abdul' Hüseyin, *Revabiti Siyasi ve İktisadi der Devre-ı Safavi*, Semt, Tahran 1998.
- Parsa Bunab Yunus, *Tarihi Siyasi-ı Arteş-i İran*, Vaşinktun 1984.
- Rahnema ve Muşekhasat Muahdat-ı 2 Canib-e İran Ba Sayer Duvel 1807- 1979*, Defter Mutaleat-ı Siyasi ve Beynl Meleli, Tahran 1988.
- Râîn İsmâil, *Hukuk Begiran İngiliz Der İran*, 9. Baskı, Ilmi, Tahran 1994.
- Sykes Sir Percy, *Tarih-ı İran*, (Çvr. Fahreddin Muhammad Taki-ı Fahr Dai-ı Gilani, C.2, 3. Baskı, Duniyayi kitap, Tahran 1987.
- Savory Roger Mervyn, *İran Esre Safavi*, (Çvr. Kambiz Azizi) Sahar, Tahran 1987.
- Sherley Anthony, *Sefer Nameye Beraderan Şerli*, Beh Did, Tahran 1999.
- Svltykuf Aksys, *Musafiret be İran*, (Çev. Muhsin Seba), Bungah tercume ve Neşri-ı Kitap, Tahran 1957.
- Tarih-ı Ârteş Nevin İran, Behşi Nehust ez Sal-ı 1300-1320*, Muceled Yekum, Setad-i Buzurg Erteştatan İdar-ı Sevum.
- Zöka-î Yehya, *Ârteş-ı Şâhensâhi İran ez Kuruş ta Pehlevi*, 1. Baskı, Farheng ve Huner, Tahran 1974.